

تازه‌های ایران‌شناسی

زهره هدایتی بیدهندی

Persia: Through Writer's Eyes, David Blow, Eland, 2007, 404 pp.

گردآورنده این مجموعه تاریخ‌نگار است و در سالهای پایانی دهه ۱۹۶۰/دهه ۱۳۴۰ شمسی در ایران زندگی و کار می‌کرده است. کتاب به پتر ایوری تقدیم شده که از ایران‌شناسان نامور انگلیسی در زمینه مطالعات ادبی کلاسیک فارسی و تاریخ معاصر ایران بود و چندی پیش در اکتبر ۲۰۰۸/مهر ۱۳۸۷ درگذشت. گردآورنده به واسطه ایوری با ایران آشنایی و انس یافته بوده است.

مطالب کتاب ایران در نگاه شاهدان عینی دربرگیرنده برگزیده‌ای است از نوشته‌های شاهدان عینی و سفرنامه‌نویسان اروپایی از حدود یک هزار سال پیش از میلاد مسیح تا سال ۲۰۰۶ میلادی از/و درباره ایران.

گردآورنده در ابتدای هر بخش، که براساس تاریخ دوره‌بندی و بر مبنای ویژگی هر دوره نام‌گذاری شده، مقدمه‌ای کوتاه در شرح امهات حوادث آن دوره نگاشته و سپس قطعات گزیده‌ای از گزارشها یا سفرنامه‌ها را آورده است. مخاطب کتاب خوانندگان اروپایی‌اند که مایل به آشنایی بیشتر و عمیق‌تر با ایران‌اند.

نویسنده در مقدمه‌اش ضمن شرح چگونگی ورود و اقامتش در ایران ابراز امیدواری می‌کند که این کتاب به خوانندگان کمک کند تا گذشته تاریخی ایران برایشان روشن شود و می‌گوید باور دارد که هیچ نوشته‌ای بهتر از گزارشهای شاهدان عینی اروپایی که خود زمانی را در ایران سپری کرده‌اند قادر به ایفای این نقش نیست. او می‌گوید تاریخ ایران عمدتاً به دست فاتحان و مورخان دربارها نگاشته شده و از این رو چندان قابل اعتماد و اتکا نیست و بر این باور است که خواندن گزارشهای اروپاییان درباره ایران تصویر روشن‌تری به خواننده می‌دهد. آنگاه به سیر و چگونگی تغییر نام ایران از «پرشیا/پارس» به «ایران» می‌پردازد و نسبت و نگاه اروپاییان با این نام را بررسی می‌کند که در جای خود جالب و خواندنی است.

بخشهای هفت‌گانه کتاب به شرح زیر است:

۱. ایران باستان (از حدود ۱۰۰۰ پیش از میلاد تا ۶۵۰ میلادی)
۲. سرزمین گمگشته (از حدود ۶۵۰ تا ۱۵۰۱ میلادی)
۳. شکوه صفویان (از ۱۵۰۱ تا ۱۷۲۲ میلادی)
۴. زمانه عسرت (از ۱۷۲۲ تا ۱۷۹۶ میلادی)
۵. سلطه بیگانگان و مواجهه با غرب: قاجاریه (از ۱۷۹۶ تا ۱۹۲۵ میلادی)
۶. دیکتاتوری نوسازی‌گرای پهلوی‌ها (از ۱۹۲۵ تا ۱۹۷۹ میلادی)
۷. حاکمیت دین در ایران: جمهوری اسلامی (۱۹۷۹ تا حال حاضر)

اما بخش نخست که به این مجله مربوط می‌شود با شرح کوتاه نویسنده از زمان پا گذاشتن ایرانیان به عرصه تاریخ آغاز می‌شود و حوادثی را که قبایل آریایی از بدو ورودشان به خاک ایران زمین از سرگذرانده‌اند تا زمان سقوط ساسانیان به دست تازیان به‌اجمال شرح می‌دهد. نویسنده همچنین به آداب و آیین و فرهنگ ایرانیان باستان اشاراتی دارد.

نوشته‌های دوره باستان به ترتیب از *نمایشنامه ایرانیان آیسخولوس*، شعری از رابرت گریوز با عنوان «نسخه ایرانی» که در واقع در پاسخ به نگاه آیسخولوس به شکست ایرانیان سروده شده، از *تواریخ هرودوت*، از *رساله اقتصاد و تربیت کوروش گزنفون*، از *تاریخ اسکندر کوئینتوس کورتیوس*، از *جغرافیای استرابون*، از *زندگی‌های پلوتارک*، از *قدیسه‌های سریانی سباستین بروک و سوزان اشبورک هاروی* و از *تواریخ آگاتیاس* برگرفته شده است.

Sasanian Iran (224-651 CE): Portrait of a Late Antique Empire,
Touraj Daryaee, Mazda publisher, 2008, xxi+138 pp., illus., charts, maps,
timeline, notes, bibl., index.

اولین کتاب از «مجموعه ساسانیکا» منتشر شد. این مجموعه بدین منظور به چاپ می‌رسد که تحقیقات مربوط به تاریخ، تمدن، زبان، ادبیات، هنر و باستان‌شناسی دوره ساسانی را منتشر کند. *ایران ساسانی* بررسی موشکافانه‌ای است در باب تاریخ سیاسی ایران در دوره ساسانیان در بستر تاریخ شرق نزدیک، با توجه خاص به ارتباط آن با روم و جهان اطراف. «ایران پیش از ساسانی»، «اردشیر اول و برپایی شاهنشاهی ساسانی»، «شاپور اول: قدرتمندترین امپراتور جهان در سده سوم پیش از میلاد»، «نبرد بر سر پادشاهی: بهرام و نرسه»، «شاپور دوم و حکمرانان ساسانی در سده چهارم پیش از میلاد»، «یزدگرد شاه صلح‌جو و شاهان افسانه‌ای در سده پنجم»، «قباد اول و خسرو اول: انقلاب و بازسازی در سده ششم»، «از خسرو دوم تا یزدگرد سوم: اوج و حضيض شاهنشاهی هخامنشی» از مباحث کتاب است.

Bibliographika Sasanika: A Bibliographical Guide to Sasanian Iran, Vol. 1: Years 1990-1999, Evangelos Venetis, Touraj Daryaee, Massoumeh Alinia, Mazda publisher, 2008.

جلد اول کتاب‌شناسی ساسانیکا دومین کتاب از «مجموعه ساسانیکا» است که به همت انتشارات مزدا منتشر می‌شود. در جلد اول این کتاب‌شناسی، که کتابها و مقالات منتشره میان سالهای ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹ را در برمی‌گیرد، آثاری گردآوری شده که در حوزه زبان، فرهنگ، تاریخ، هنر و باستان‌شناسی دوره ساسانی منتشر شده‌اند. از آنجا که علاقه به مطالعه ساسانیان رو به فزونی گذارده و حجم تحقیقات در این زمینه هم افزایش یافته، نیاز به راهنمایی برای محققان متخصص و نیز خوانندگان علاقه‌مند به این دوره تاریخی آشکار شده است. سه تن از محققان و متخصصان این حوزه منابع منتشر شده طی دهه ۱۹۹۰ را گردآوری، دسته‌بندی و کدگذاری کرده‌اند و آنها را در این کتاب‌شناسی منتشر می‌سازند. این کتاب راهنما برای اطلاع از منابع مربوط به اواخر دوره اشکانی و نیز اوایل اسلام هم مفید خواهد بود.

حماسه: پدیده‌شناسی تطبیقی شعر پهلوانی، ترجمه و نگارش جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (کانون فردوسی)، ۱۳۸۶، ۲۱۴ ص + نمایه.

خوشبختانه ادیبان و پژوهندگان معاصر ما به پژوهش در حماسه و حماسه‌سرایی و جایگاه و ظرایفش در ادب پارسی کم‌توجه نبوده‌اند. اما تا همین اواخر که کامل‌ترین متن انتقادی بزرگترین اثر حماسی زبان فارسی به دست نیامده بود و اینک که به همت بلند دکتر جلال خالقی مطلق این مهم صورت تحقق یافته می‌توان دور جدیدی از پژوهش در «پدیدارشناسی» ادبیات حماسی ایران به‌ویژه قله آن شاهنامه فردوسی را آغازید. طرفه آنکه یکی از راهنمایان این راه نیز هم خود ایشان بوده با شرح و بسط برگردانی از کتاب شعر پهلوانی تألیف بورا. خالقی خود در وصف این کتاب می‌گوید: «از میان پژوهشهایی که درباره حماسه شده است بی‌گمان تألیف بورا (C. M. Bowra) به زبان انگلیسی جای ویژه‌ای دارد. این پژوهنده در کتاب پر حجم خود با عنوان شعر پهلوانی در پانزده فصل درباره پدیده‌شناسی تطبیقی شعر پهلوانی همه اقوام و همه زمانها مسائل بسیار متنوع و جالبی را درباره حماسه به بحث می‌کشد و با نظریات و پاسخهای خود تقریباً همه جا اهل فن را خرسند می‌سازد. با این حال خوانندگان ایرانی و هرکسی که با ادبیات فارسی آشنایی دارد، با خواندن این کتاب به شگفتی می‌افتد که چرا نویسنده که برای تألیف خود کمابیش همه حماسه‌های جهان را از کهن‌ترین ایام تا به روزگار ما مطالعه کرده است، از شاهنامه و دیگر حماسه‌های ایرانی و فارسی جز سه بار نام نمی‌برد.» مترجم در ادامه این پیشگفتار و در پاسخ به این شبهه، دلیل سکوت مؤلف درباره حماسه ایران

را - با آنکه می‌داند و می‌گوید که مؤلف از شاهنامه و اهمیت آن به خوبی آگاه بوده است - پرهیز از بروز تناقض در فرضیه‌هایش می‌داند و رهایی از دامی که برخی ایران‌شناسان معاصر با بدیهی‌سرایی خواندن حماسه ایرانی در آن افتاده‌اند. به نظر مترجم، اگرچه شاهنامه در موارد بسیاری نظریات او را تکمیل‌تر می‌کرد و مثالهای بهتری در اختیار او می‌گذاشت ولی از سوی دیگر بنیاد فرضیه‌های او را که بر حماسه‌های گفتاری - بدیهی بنا شده‌اند درهم می‌ریخت.

خالقی چکیده نظریات بورا را درباره حماسه در این کتاب آورده و همخوانی‌ها و ناهمخوانی‌های نظریه‌های او را با حماسه در ایران بررسی کرده است و گذشته از اینها دریافته و نظرات خود را نیز جای جای مطرح ساخته است که کتاب را به گونه‌ای حماسه‌شناسی تطبیقی بدل ساخته است.

ایرانیات در کتاب بزم فرزندگان، آثنائیس (از سده دوم میلادی)، برگردان و یادداشتها جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (کانون فردوسی)، ۱۳۸۶، ۱۲۲ ص + نمایه.

ایرانیات گزارشهای پراکنده‌ای است درباره ایران باستان فراهم آورده جلال خالقی مطلق از کتاب بزم فرزندگان آثنائیس.

آتناویس ناوکراتیس (آثنائیس) نویسنده یونانی اهل شهر ناوکراتیس واقع در جنوب شرقی اسکندریه مصر بود و همزمان با فرمانروایی مارکوس اورلیوس (۱۸۰-۱۶۱ م) در رم می‌زیست، آشنا به ادبیات یونان، لغوی و دستورشناس و استاد سخنوری بود.

پرداختن و سخن گفتن از گفت‌وگوی دانشمندان در بزمها و به هنگام تناول سنتی بوده که به پیش از آثنائیس بازمی‌گردد و نمونه‌هایی برجسته از آن در ادبیات یونان موجود است؛ از آن جمله ضیافت افلاطون، ضیافت گزنفون، گفت‌وگوهای ضیافت و بزم هفت دانای پلوتارک.

اما بزم فرزندگان بزمی را در خانه‌ای در رم به تصویر می‌کشد که ۲۹ فیلسوف، ادیب، شاعر، خطیب، پزشک، موسیقیدان و دیگر دانایان در آن گرد آمده‌اند و در باب آداب خوان و آلات آن، موسیقی، گلها، عطرها، رقص و آواز، بازیها، مسابقات، درباریان، جشنها، شاعران، قالبهای شعری، و انواع ادبی و بسیاری از آیینهای دیگر زندگی مادی اقوام باستان از جمله ایرانیان نقل قولهایی می‌آورند. اهمیت کتاب در آن است که انبوهی از نقل قولها از هزار سال ادبیات یونان (از سده ۸ پیش از میلاد تا سده دوم میلادی) از بیش از ۹۰۰ اثر برگرفته شده است که بسیاری از آن آثار در گذر زمان نابود شده‌اند و تنها نامشان به واسطه همین کتاب به ما رسیده است. جایگاه و اعتبار آن آثار را ذکر دقیق و درست نقل قولها و جزئیات مشخصات هر مأخذ اثبات می‌کند. این همه البته حاکی از آن است که ایران و دربار ایران همواره در آثار یونانی حضور داشته‌اند و موضوع بخشهای بسیاری در تألیفات یونانی بوده‌اند؛ برای نمونه کوروش، پرورش کوروش، پرسیکا، پارتیکا و بخش بزرگی از تواریخ.

به اعتقاد مترجم «پذیرفتنی نیست که در اثنای برگزاری یک بزم این همه نقل قول و آن هم درست و با ذکر دقیق مأخذ از سرهای مست بر زبانهای سست جاری گردد. از این رو باید همه مطالب کتاب را گردآورده نویسنده کتاب خوانده و فرهنگ دیده، یعنی خود آشنایس دانست که بی‌گمان کتابخانه بسیار مجهزی، که گویا همان کتابخانه اسکندریه بوده، در دسترس خود داشته بوده است».

ایرانیات هفتاد گزارش است که هریک مطلبی درباره ایران و ایرانیان داشته و آگاهیهای تازه‌ای از تاریخ، اسطوره، زبان، آیین، محصولات، واردات، صادرات، تشکیلات اداری و درباری ایرانیان، و از نفوذ مادی و معنوی ایران در کشورهای دیگر به دست می‌دهد.

اینکه مطالب گزارشها درست و با بی‌طرفی نقل شده باشند موضوعی است که مترجم آن را به بررسیهای جداگانه سپرده است، اما برای فهم مطالبی که خواننده با آنها ناآشناست یادداشتهایی بر ترجمه گزارشها افزوده است. اهمیت دیگر کتاب وجود شماری واژگان مادی و پارسی باستان در این گزارشهاست که می‌تواند اساس پژوهشهای زبان‌شناختی قرار گیرد.

زن و واژه: گفتارهایی درباره زنان و زبان سغدی، زهره زرشناس، به کوشش ویدا نداف، تهران: مؤسسه فرهنگی - انتشاراتی فرّوهر، ۱۳۸۵، ۲۳۲ ص فارسی + ۶۳ ص انگلیسی.

دومین مجموعه از مقالات زهره زرشناس استاد زبان سغدی است که پیش از این در کتابها و نشریات گوناگون به چاپ رسیده بوده و اینک به کوشش یکی از شاگردانش گردآوری و منتشر شده است. مقاله‌ها به طور کلی به زنان در فرهنگ باستان و زبان سغدی اختصاص دارد و در چهار بخش تدوین شده است. بخش نخست، «زبان سغدی»، حاوی سه مقاله «شاهدخت و شاه بانوان»، «دین زنان سغد» و «دثنا در نوشته‌های سغدی» است؛ بخش دوم، «زبان سغدی»، متشکل از سه مقاله «ساختار توانشی در زبان سغدی و بلوچی»، «سغدی زبان میانگان برای انتقال قصه‌های کهن» و «زبان سغدی در یک نگاه»، به بررسی برخی وجوه زبان سغدی و نقش و تأثیر فرهنگی آن پرداخته است؛ در بخش سوم، «واژه‌های سغدی»، واژه‌های «اهریمن»، «آوازه»، «فر»، «دیو»، «حوض»، «کشاورز» بررسی شده‌اند. در واقع، مقاله‌های «حوض» و «دیو» بازنویسی فارسی مقاله‌هایی است که به زبان انگلیسی در بخش «پیوست‌ها» آمده و البته با افزوده‌هایی تکمیل شده است. و مقاله «کشاورز» ترجمه مقاله‌ای است به قلم بدرالزمان قریب که در اصل به زبان فرانسه نوشته شده بوده است (Studia Iranica, 1994, tome 23, Fasc. 1, pp. 131-135).

در بخش چهارم، «پیوست‌ها»، مقاله‌هایی با عنوان «چیستا» و «دارو و درمان در سنت اوستایی» آمده است. در بخش انگلیسی علاوه بر دو مقاله مذکور در بالا می‌توان به مقاله‌های «Soghdian Language»، «Soghdian ”wzyy» و «Soghdian xwt'w» اشاره کرد.

دستنامه سغدی (دستور، داستانهای گزیده، واژه‌نامه)، زهره زرشناس، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۷، ۳۲۲ ص.

دستنامه سغدی به نوشته مؤلف آن که خود از محققان و مدرسان شایسته این زبان است، «بر پایه مقاله 'زبان سغدی' یوتاکا شیدا و با استفاده از مثالهای دستنامه سغدی تألیف شرودر و 'زبان سغدی' نوشته سیمزویلیامز و کتاب دستور زبان سغدی مانوی اثر ارزشمند ایلیا گرشویچ و نیز با یاری جستن از مقالات و کتابهای استاد دکتر بدرالزمان قریب نوشته شده و صرفاً کوششی است برای معرفی زبان سغدی و ارائه طرحی اجمالی از دستور آن به بیانی ساده».

مطالب این دستنامه در سه گفتار به ترتیب زیر دسته‌بندی شده است:

گفتار نخست به معرفی زبان سغدی و تاریخچه و جایگاه آن در میان زبانهای ایرانی و سرانجام آن و معرفی ادبیات و آثار به‌جامانده از زبان سغدی و نظام نوشتاری سه‌گانه آنها اختصاص دارد. در پایان این گفتار پیوستی مشتمل بر معرفی و توصیف ویژگیهای سه خط سغدی و متناهی نمونه همراه با آوانویسی و حرف‌نویسی آنها آمده است.

گفتار دوم به دستور زبان، شامل آواشناسی، صرف، نحو، واژه‌سازی و واژگان زبان همراه با مثالهایی برای روشن‌تر شدن مباحث دستوری پرداخته است.

گفتار سوم نیز به معرفی و بررسی سه داستان «کرماهی»، با بررسی شباهت میان این داستان و قصه کوناله در سنجش با داستان سیاوش، «قصه حضرت ایوب (ع)»، همراه با روایت اسلامی عتیق نیشابوری از این قصه، و «قصه اصحاب کهف»، با معرفی و بررسی روایتهای مسیحی، اسلامی و بیزانسی این داستان، به عنوان متناهی نمونه سغدی بودایی، مسیحی و مانوی، همراه با آوانویس، حرف‌نوشت و ترجمه فارسی و واژه‌نامه آنها، با ارجاع به فرهنگ سغدی و دستور زبان سغدی مانوی، اختصاص یافته است.

کتابنامه، کتابشناسی سغدی، واژه‌نامه انگلیسی-فارسی و فارسی-انگلیسی اصطلاحات به‌کاررفته در این دستنامه، فهرست جدولهای گوناگون و نمایه پایان‌بخش کتاب است و استفاده از آن را برای دانشجویان و خوانندگان مفیدتر ساخته است.

تمدن هخامنشی: سیزده گفتار در بررسی‌های هخامنشی به همراه نخستین گزارش فارسی از متن رویدادنامه کوروش و نبونید آخرین شاه بابل، رضا مرادی غیاث‌آبادی، تهران: شرکت مهندسی بدر سیستم (سهامی خاص)، ۱۳۸۶، ۸۹ ص + نقشه + تصویر.

این کتاب گردآمده چند مقاله کوتاه است و حاوی اطلاعاتی بسیار مختصر و مفید برای اطلاع خوانندگان عام. برخی از این مقاله‌ها جدیدند، مثلاً ترجمه فارسی متن کامل رویدادنامه نبونید - کوروش، که

کهن‌ترین سند مکتوب از زمان پادشاهی کوروش و کهن‌ترین منبع بازگویی رویدادهای زمان ورود کوروش به بابل است که براساس چند ترجمه انگلیسی و مراجعه به متن اصلی بابلی نوشته شده. «سالنامه نبونید» ترجمه منشور نبونید آخرین شاه بابل است که چهار سال پیش از غلبه کوروش نوشته شده و علاوه بر اهمیت تاریخی، کهن‌ترین منبعی است که در آن از کوروش نام برده شده. خود کتیبه نیز آخرین نمونه از کتیبه‌های استوانه‌ای است. «گزیده منشور کوروش»، درباره «نام کوروش» در ضمن اشاره به ضبط بابلی نو آن و ضبط این نام در منشور کوروش و سنگ‌نبشته‌های پاسارگاد، «آرامگاه کوروش در پاسارگاد»، «کتیبه داریوش بزرگ در بیستون»، که تاریخچه و روش ساخت و وضعیت ظاهری سنگ‌نگاره، خط و زبان کتیبه، تفاوت در ترجمه‌ها و آوانویسی و گزیده‌ای مختصر از کتیبه را آورده است، ترجمه آسان‌خوان «کتیبه پنجم داریوش در شوش» که گزارش فارسی یکی از مهم‌ترین کتیبه‌های داریوش است، که در آن اندیشه‌های داریوش در زمینه صلح‌جویی و همبستگی سرزمینها، آبادانی شهرها، پاسداشت ناتوانان و مباحثی از این دست آمده است، «نقش رستم و توصیف آرامگاه و آثار داریوش بزرگ»، «تخت جمشید: انجمن قانون‌گذاری جهان باستان»، «لوحه‌های تخت جمشید» با اطلاعاتی درباره شکل ظاهری، زمان نگارش، خط و زبان و پژوهشهای مربوطه (تا سال ۱۹۷۷) و مضمون و محتوای آنها، «تخت جمشید و ویژگیهای تقویمی آن»، «گوی بالدار، نشان شاهنشاهی هخامنشی»، و «چگالی سنگهای تخت جمشید و شوش» موضوعات مربوط به جهان هخامنشی است که در این مقاله‌ها به آن اشاره شده است.

نقشه باستانی ایران از ضمایم بسیار جالب و مفید کتاب است و چندین تصویر سیاه و سفید هم کتاب را که با کاغذ و چاپ خوبی منتشر شده مزین کرده است. ناشر هم که ظاهراً ناشری حرفه‌ای نیست در یادداشتی به فعالیت‌هایش که طراحی و خدمات مهندسی است اشاره کرده اما از انگیزه‌اش در انتشار چنین کتابی چیزی نگفته است، که البته هرچه باشد اقدامی است شایسته.